

Beata Matussek

Rozwój kompetencji językowych dzieci od urodzenia do rozpoczęcia nauki w szkole

Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Pedagogika 8, 25-30

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ROZWÓJ KOMPETENCJI JĘZYKOWYCH DZIECI OD URODZENIA DO ROZPOCZĘCIA NAUKI W SZKOLE

Nabywanie kompetencji językowych jest procesem długotrwałym, trwającym przez całe życie człowieka. W różnych okresach życia jednostki zachodzą znaczące dla rozwoju mowy zmiany. „Opanowanie języka jest jednym z zadań rozwojowych stojących przed jednostką. Nauka przebiega według etapów, które są stałe, następują regularnie po sobie oraz pojawiają się wspólnie z innymi przejawami rozwoju. W etapach tych nie można wyodrębnić wyraźnych granic czasowych, bowiem w znacznym stopniu zachodzą na siebie. U dzieci wiek ich osiągnięcia jest różny, ale kolejność pojawiania się jest względnie stała”¹. Już w życiu płodowym dziecko odbiera bodźce ze świata zewnętrznego: rozpoznaje głos matki i domowników, reaguje na dźwięki, hałas i muzykę. Po urodzeniu sygnalizuje potrzeby za pomocą środków niewerbalnych. Stopniowo jako odbiorca komunikatów do niego kierowanych oraz mimowolny słuchacz wypowiedzi otaczających go osób poznaje język charakterystyczny dla członków rodziny oraz osób z nim przebywających.

Pierwszy etap nabywania kompetencji językowych ma ogromne znaczenie dla dalszego rozwoju mowy dziecka. Mowa ogólnie rzecz biorąc, to „właściwa ludzom zdolność porozumiewania się za pomocą symboli dźwiękowych [...]”. Posługiwanie się mową nie jest człowiekowi wrodzone, jest ono rezultatem uczenia się, szczególnie intensywnego w okresie dzieciństwa². Ze względu na to, że każda rodzina posiada własny styl porozumiewania się, proces nabywania kompetencji językowych przebiega w różny sposób. Ogromne znaczenie w rozwoju umiejętności językowych ma styl i kultura wypowiedzi, bogactwo słownictwa, posługiwanie się gwarą i żargonem. „Dziecko uczy się języka w rodzinie w spontanicznych wypowiedziach, naturalnych aktach mowy. Jest odbiorcą komunikatów przeznaczonych specjalnie dla niego i równocześnie mimowolnym słuchaczem innych tekstów”³.

Oprócz rodziny ogromny wpływ na rozwój mowy dziecka ma literatura i środki masowego przekazu. W pierwszych trzech latach życia obserwacja ilustracji umożliwia wprowa-

* doktor nauk humanistycznych, pracownik naukowo-dydaktyczny Wyższej Szkoły Humanitas w Sosnowcu.

¹ M. Grochowska, *Czym skorupka za młodu nasiąknie, czyli o znaczeniu przedszkolnej edukacji językowej*, [w:] *Wybrane zagadnienia edukacji człowieka w dzieciństwie*, red. D. Waloszek, Kraków 2009, s. 137.

² W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2004, s. 257.

³ D. Bula, B. Niesporek-Szamburska, *Komunikacja językowa dzieci*, [w:] *Dziecko w świecie języka*, red. B. Dymara, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2004, s. 15.

dzanie nowych pojęć: nazw zwierząt, ludzi, przedmiotów, roślin, czynności, zawodów i zjawisk. Oprócz tego, że książki wzbogacają wiedzę dziecka o świat, rozwijają wyobraźnię, dostarczają wzorów poprawnego języka literackiego, uczą mowy ojczystej, budzą poczucie estetyki przez wartościowe artystycznie ilustracje⁴. Umożliwienie dziecku kontaktu z książką, czasopismami i programami edukacyjnymi pozytywnie wpływa na poznawanie reguł rządzących językiem ojczystym, bogacenie zasobu językowego i rozwój mowy biernej i czynnej. „Dzięki literaturze dla dzieci mały odbiorca poszerza swoją kompetencję – poznaje język literatury. To właśnie w tekstach literackich, a także w programach telewizyjnych i radiowych dziecko poznaje bezpośrednio zwroty do odbiorcy, imitujące autentyczne akty mowy, które uczą je roli aktywnego odbiorcy i nadawcy”⁵. Język literacki nie tylko wpływa pozytywnie na rozwój mowy i myślenia, ale odgrywa ogromną rolę w rozwoju emocjonalnym dziecka. Dziecko coraz lepiej opanowuje umiejętność przekazywania informacji, opisywania osób i zdarzeń, zgłaszania własnych potrzeb oraz nazywania otaczającej rzeczywistości. Z bagażem doświadczeń językowych zdobytych w pierwszych trzech latach życia dziecko rozpoczyna edukację przedszkolną.

Konieczność radzenia sobie w nowej sytuacji zmusza dziecko do przyjęcia aktywnej postawy nadawcy i odbiorcy komunikatów nadawanych w różnych sytuacjach. Od umiejętności językowych zależy pozycja dziecka w grupie, sposób postrzegania przez personel przedszkola, możliwość zaspokajania potrzeb, nawiązywania kontaktów i rozwiązywania konfliktów. Konieczność dostosowania się do zasad panujących w przedszkolu pozytywnie wpływa na likwidowanie niepoprawnych nawyków językowych. Planowa i systematyczna praca dydaktyczno-wychowawcza przedszkola dotyczy zagadnień z zakresu słuchania i rozumienia wypowiedzi innych osób, swobodnego, poprawnego wypowiadania się, w tym sprawności przekazywania myśli za pomocą zdań oraz poprawnego budowania odpowiednich struktur składniowych⁶.

W punkcie 3 załącznika nr 1 do Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 roku w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego i kształcenia ogólnego w różnych typach szkół zatytułowanym *Wspomaganie rozwoju mowy dzieci* czytamy: „Dziecko kończące przedszkole i rozpoczynające naukę w szkole podstawowej:

- 1) zwraca się bezpośrednio do rozmówcy, stara się mówić poprawnie pod względem artykulacyjnym, gramatycznym, fleksyjnym i składniowym;
- 2) mówi płynnie, niezbyt głośno, dostosowując ton głosu do sytuacji;
- 3) uważnie słucha, pyta o niezrozumiałe fakty i formułuje dłuższe wypowiedzi o ważnych sprawach;
- 4) w zrozumiały sposób mówi o swoich potrzebach i decyzjach”⁷.

⁴ H. Prus-Wiśniewska, *Zanim dziecko pójdzie do szkoły*, Wydawnictwo Medium, Warszawa 1995, s. 81.

⁵ Tamże.

⁶ D. Czelakowska, *Metodyka edukacji polonistycznej dzieci w wieku wczesnoszkolnym*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2009, s. 14.

⁷ Załącznik nr 1 – *Podstawa programowa wychowania przedszkolnego dla przedszkoli, oddziałów przedszkolnych w szkołach podstawowych oraz innych form wychowania przedszkolnego*, [w:] *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół* (Dz.U. z dnia 15 stycznia 2009 r.).

Ogromny wpływ na rozwój języka dziecka w wieku przedszkolnym ma język nauczyciela. Naturalna tendencja dziecka do naśladowania dorosłych powoduje przejmowanie nawyków językowych. Komunikaty dorosłego pokazują dzieciom, jak używać języka w różnych sytuacjach. Istnieją znaczne różnice w stylu wypowiedzi podczas zabawy, zajęć dydaktycznych, rozmów swobodnych z dziećmi i dorosłymi, oficjalnego zwracania się do słuchaczy i gości podczas uroczystości przedszkolnych. Ważnym momentem jest uświadomienie dzieciom odpowiedzialności za wymawiane słowo. Dlatego też nauczyciel powinien zawsze dbać o poprawność wypowiedzi i doskonalić kompetencje językowe. Duże znaczenie ma nie tylko to, co się mówi, ale także w jaki sposób i do kogo się zwraca. Dziecko uczęszczające do przedszkola poprzez zdobywanie doświadczeń staje się bardziej samodzielne i zaradne w prostych czynnościach samoobsługowych. W czwartym roku życia interesuje się otaczającym światem ludzi, zwierząt, roślin i rzeczy. Typowy dla tego okresu „wiek pytań” wynika z rozwoju zdolności obserwacji otoczenia, rozwoju wyobraźni i fantazji. Pytania typu: „kto to?”, „co to?”, „dlaczego?”, „po co?” wynikają z nieumiejętności odpowiedzenia sobie na interesujące pytania, dotyczące obserwowanych zjawisk przyrody i życia społecznego⁸.

Ważne miejsce w rozwoju kompetencji językowych dziecka przedszkolnego odgrywa zabawa. Dostarcza ona pozytywnych emocji i radosnych przeżyć. Zabawy tematyczne, manipulacyjne, konstrukcyjne, ruchowe i dydaktyczne sprzyjają ujawnianiu się indywidualnych predyspozycji językowych. W książce dla rodziców Heleny Prus-Wiśniewskiej czytamy: „Zabawa ma niebagatelne znaczenie w poznawaniu świata, bo dziecko w zabawie odkrywa wiele nowych rzeczy, zjawisk, cech przedmiotów, w rozwoju społecznym i rozwoju mowy, bo nawiązuje w zabawie kontakty z innymi dziećmi i komunikując się z nimi, uczy się współżycia w gromadzie, w rozwoju wyobraźni, bo zabawa pozwala fantazjować, przenosić się w odległe krainy i robić to, co nieosiągalne i niedostępne dla małego dziecka, a co je fascynuje, w rozwoju fizycznym wreszcie, bo pozwala opanowywać i doskonalić różne umiejętności i sprawności”⁹.

Wartościowe propozycje dla dzieci o różnych potrzebach i możliwościach rozwojowych i edukacyjnych zawiera Program Zabaw FundaMentalnych autorstwa Colina Rose¹⁰. Program wspomaga rozwój dzieci od noworodka do 6 lat. Bazując na teorii Howarda Gardnera, że człowiek posiada 8 rodzajów inteligencji (w tym słowno-językową), stwierdzić należy, że zabawy rozwijają także kompetencje językowe. Inteligencja sensoryczna odpowiada za umiejętność czytania, pisanie, porozumiewania się z innymi. Elementem Programu Zabaw FundaMentalnych są oddziaływania poprzez Metodę Ruchu Rozwijającego Weroniki Sherborn, Programy Aktywności „Świadomość Ciała, Kontakt i Komunikacja” Marianny i Christophera Knillów oraz „Dotyk

⁸ K.M. Czarnecki, *Psychologia rozwojowa, osobowości i zachowania człowieka*, Oficyna Wydawnicza „Humanitas”, Sosnowiec 2007, s. 89.

⁹ H. Prus-Wiśniewska, *Zanim dziecko pójdzie do szkoły...*, s. 18.

¹⁰ D. Krzywoń, *Zabawy FundaMentalne jako propozycja pracy z dzieckiem u progu szkoły*, [w:] *Szkoła na miarę możliwości dziecka*, red. D. Krzywoń i B. Matusek, Oficyna Wydawnicza „Humanitas”, Sosnowiec 2009, s. 114.

i komunikacja” Christophera Knilla, Metodę Glenna Domana, Metodę pracy Marii Montessori, Metodę Dobrego Startu Marty Bogdanowicz oraz poprzez Kinezylogię edukacyjną Paula Dennisona¹¹.

Kompetencje językowe dzieci w wieku przedszkolnym rozwijane są na wiele sposobów. Wspólne wymyślanie i opowiadanie historii, oglądanie książek z obrazkami, codzienne czytanie na głos, śpiewanie piosenek, zabawy paluszkowe i gry językowe, a przede wszystkim dzielenie i pielęgnowanie z dziećmi zainteresowań wspiera ich rozwój językowy, pobudza wyobraźnię, przy okazji przekazując wiedzę¹². Rozwijaniu mowy sprzyjają również przedstawienia teatralne, inscenizacje, spotkania z ciekawymi ludźmi, wycieczki, spacer, koncerty muzyczne, zajęcia w kołach zainteresowań. Zachowanie językowe i kompetencja językowa dzieci odgrywają ważną rolę w późniejszym procesie przyswajania języka pisanego. Wyraźne mówienie, baczne przysłuchiwanie się, bogate słownictwo i rozwój świadomości językowej są koniecznym warunkiem późniejszego rozumienia słowa pisanego i czytanego¹³.

Dla nawiązania oraz podtrzymania komunikacji dziecko w wieku przedszkolnym wykorzystuje środki werbalne i niewerbalne. Dorosły powinien akceptować i rozumieć wielość kodów przekazu używanych w wypowiedziach. Często zapominamy o komunikacji niewerbalnej, która funkcjonuje równolegle do werbalnej. Komunikaty niewerbalne są wieloznaczne, powiązane z kontekstem rozmowy, określone kulturowo, bliskie ekspresji emocji. Dlaczego dziecko, które nauczyło się mówić, komunikując się, nadal sięga do środków niewerbalnych? Dzieje się tak, ponieważ jest bardzo ekspresyjne, posiada określone potrzeby komunikacyjne, a zdolność wyrażania myśli w słowach ma jeszcze ograniczoną¹⁴.

Komunikacja językowa dzieci w wieku przedszkolnym może być utrudniona z powodu zaburzeń w zakresie mowy. Błędna wymowa pogarsza samopoczucie dziecka w grupie, utrudnia nawiązywanie kontaktów z rówieśnikami i dorosłymi, powoduje nieśmiałość oraz utrudnia opanowanie nauki czytania¹⁵. Brak zrozumienia komunikatu powoduje złość i frustrację. Wśród przyczyn zaburzeń mowy wymienia się najczęściej:

- nieukończony rozwój mowy jako właściwość wieku dziecięcego;
- niewykształcony słuch;
- wady organiczne (trudności w oddychaniu spowodowane przerostem śluzówki, obrzękiem w przewlekłych stanach kataralnych, przerostem migdałka, skrzywieniem przegrody nosowej lub polipem), a także nieprawidłowości zgryzu, brak dolnych siekaczy lub niesprawność mięśni języka, zaburzenia psychiczne¹⁶.

¹¹ Tamże, s. 115.

¹² H. Tenta, *Dzieci odkrywają litery. Zabawy językowe w przedszkolu*, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2012, s. 12.

¹³ Tamże, s. 11-12.

¹⁴ M. Grochowska, *Czym skorupka za młodu nasiąknie, czyli o znaczeniu przedszkolnej edukacji językowej...*, s. 146-147.

¹⁵ A. Klim-Klimaszewska, *Pedagogika przedszkolna. Nowa Podstawa programowa*, Instytut Wydawniczy Erica, Warszawa 2010, s. 49.

¹⁶ Tamże, s. 49-50.

Do wad rozwoju mowy dzieci w wieku przedszkolnym zalicza się:

- u trzylatków: szeplenie lub seplenie, zmiękczenie spółgłosek: sz, s, ż, cz, c, t, d, wadliwa wymowa głosek: k, g, r (reranie), wymawianie dźwięcznych głosek jak bezdźwięczne, upraszczanie wyrazów;
- u czterolatków: szeplenie lub seplenie, reranie, upraszczanie grup spółgłoskowych lub brzmienia całego wyrazu (np. mreko, radro);
- u pięciolatków: seplenie, czasami reranie, upraszczanie trudniejszych grup spółgłoskowych (np. pcoła zamiast pszczoła);
- u sześciolatków: upraszczanie trudniejszych grup spółgłoskowych obok prawidłowej wymowy poszczególnych dźwięków.

Rzadziej spotykanymi wadami wymowy w wieku przedszkolnym są: nosowanie (wymawianie głosek nosowych jak głosek ustnych), dyslalia całkowita (zniekształcenie głosek, mowa zwana bełkotem) i jąkanie (zakłócenie płynności mówienia przy wypowiedzaniu pełnych zdań)¹⁷.

Rozwój mowy małego dziecka przebiega w sposób naturalny w środowisku rodzinnym i sposób zaplanowany w środowisku przedszkolnym. Ściśle wiąże się on z rozwojem sfery poznawczej, emocjonalnej i społecznej. Nauczyciele pracujący z dziećmi w wieku od 3 do 6 lat, współpracując z rodzicami, psychologiem i logopedą, powinni dołożyć wszelkich starań w realizacji celów uwzględnionych w podstawie programowej. Należy pamiętać, że prawidłowy rozwój kompetencji językowych jest warunkiem osiągnięcia sukcesów w klasie pierwszej.

Bibliografia

Prace zwarte:

Bula D., Niesporek-Szamburska B., *Komunikacja językowa dzieci*, [w:] *Dziecko w świecie języka*, red. B. Dymara, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2004.

Czarnecki K.M., *Psychologia rozwojowa, osobowości i zachowania człowieka*, Oficyna Wydawnicza „Humanitas”, Sosnowiec 2007.

Czelakowska D., *Metodyka edukacji polonistycznej dzieci w wieku wczesnoszkolnym*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2009.

Grochowska M., *Czym skorupka za młodu nasiąknie, czyli o znaczeniu przedszkolnej edukacji językowej*, [w:] *Wybrane zagadnienia edukacji człowieka w dzieciństwie*, red. D. Waloszek, Kraków 2009.

Klim-Klimaszewska A., *Pedagogika przedszkolna. Nowa Podstawa programowa*, Instytut Wydawniczy Erica, Warszawa 2010.

Krzywoń D., *Zabawy Fundamentalne jako propozycja pracy z dzieckiem u progu szkoły*, [w:] *Szkoła na miarę możliwości dziecka*, D. Krzywoń i B. Matusek (red.), Oficyna Wydawnicza „Humanitas”, Sosnowiec 2009.

Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2004.

¹⁷ Tamże, s. 50.

Prus-Wiśniewska H., *Zanim dziecko pójdzie do szkoły*, Wydawnictwo Medium, Warszawa 1995.
Tenta H., *Dzieci odkrywają litery. Zabawy językowe w przedszkolu*, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2012.

Źródła legislacyjne:

Podstawa programowa wychowania przedszkolnego dla przedszkoli, oddziałów przedszkolnych w szkołach podstawowych oraz innych form wychowania przedszkolnego (Załącznik nr 1), [w:] Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz.U. z dnia 15 stycznia 2009 r.).

ROZWÓJ KOMPETENCJI JĘZYKOWYCH DZIECI OD URODZENIA DO ROZPOCZĘCIA NAUKI W SZKOLE

Słowa kluczowe: rozwój, język, mowa, kompetencje językowe, rozwój języka, rozwój mowy

Streszczenie: Nabywanie kompetencji językowych jest procesem złożonym i długotrwałym. Pierwsze doświadczenia językowe dziecko zdobywa w rodzinie. Na rozwój mowy ma wpływ sposób porozumiewania się rodziców, język rodzeństwa, dziadków, opiekunów. Dziecko w tym okresie jest odbiorcą komunikatów do niego kierowanych oraz mimowolnym słuchaczem wypowiedzi kierowanych do innych członków rodziny. Duży wpływ na rozwój języka w tym okresie ma telewizja i literatura dziecięca. Drugi etap nabywania kompetencji językowych przypada na okres przedszkolny. Dziecko jako członek grupy społecznej poznaje reguły rządzące językiem ojczystym. Kompetencje językowe rozwija podczas zabawy z rówieśnikami, podczas zajęć porannych, kontaktu z literaturą. Ogromny wpływ na rozwój mowy ma język nauczyciela. Duże trudnienia w komunikacji powodują zaburzenia w rozwoju mowy. Często i rzadko występujące wady wymowy diagnozuje i pomaga pokonać logopeda.

DEVELOPMENT OF LANGUAGE COMPETENCE IN CHILDREN FROM BIRTH TO THE BEGINNING OF EDUCATION AT SCHOOL

Key words: development, language, speech, language competence, development of language, development of speech

Summary: Acquiring language competence is a complex and long process. First language experience is acquired by the child at childhood. Development of speech is influenced by the way the parents, siblings or grandparents communicate. Also important in the child's speech development are television, literature, being a part of social group, playing with its peers, etc. Big difficulty in communication is caused by speech disorder, in which case a speech therapist is needed to treat it.